

A finnugor történeti szöveggyűjteményről

A napjainkban Oroszországban élő finnugor népek történelme még igencsak hézagosan ismert. Történeti források viszonylag ritkán említik őket, mivel területük kívül esett a különböző hatalmi és kulturális centrumokon, s így elég ismeretlenek voltak a történetírók számára, később pedig beleveszttek az orosz birodalom arctalan embertömegébe. A figyelem csak a 19. század második felében – leginkább a század végén – terelődött feléjük, amikor nem függetlenül az oroszországi gazdasági fejlődéstől, a finnugor népek körében nemzeti-kulturális mozgalmak kezdtek kibontakozni.

A 19. századi Oroszországban a kor színvonalával lépést tartó történetírói munka folyt, s az összegyűjtött források felkeltették egyes kutatók érdeklődését a finnugorság történelme iránt is. Az októberi forradalom egy darabig azt a látszatot keltette, hogy ennek a munkának kedvezőbbé válhatnak a feltételei, azonban a harmincas évektől kezdődően fokozatosan háttérbe szorult a történeti forrásokra alapozott történetírás, és háttérbe szorult az orosz történelem egyes részleteinek kutatása is. Így a kutatók tartózkodtak a finnugor népek korai történetének alapos elemzésétől is. Ezt némileg pótolta, hogy a régészet, s ezen belül a finnugor népek régészete az ötvenes évektől rendkívül dinamikusan fejlődött. A Szovjetunió megszűnése után a finnugor köztársaságokban is újraindult a forrásfeltárás munkája, s tanulmányok jelennek meg finnugor vonatkozású eseményekről és az orosz történelem kiemelkedő finnugor származású alakjairól. Oroszország finnugor népei számára tehát kezd fontossá válni történelmük.

Magyarországon a finnugor népek történelme iránt eddig csekély érdeklődés mutatkozott. A finnugor nyelvrokonság elemeit összefoglaló tanulmányok, tankönyvek röviden ismertették az alapvető tényeket, de a történelmen belül csak az őstörténet keltett bizonyos fokú érdeklődést. A magyar finnugristákat érdekelte a finnugorság történelme, említést érdemlők pl. Barna Ferdinánd és Munkácsi Bernát tanulmányai. (Barna Ferdinánd, *A mordvaiak történelmi viszontagságai*. Értekezés a Nyelv- és Szeptudományok köréből. Bp., 1877.; Munkácsi Bernát, *A ugorok legrégebb emlékezete*. Ethnographia 5. Bp., 1894. 160–180.) A történeti érdeklődés szempontjából külön kategóriát képvisel Zsirai Miklós, aki hazánkban egyedülálló mélységben tanulmányozta Oroszország finnugor népeinek történetét. *Finnugor rokonságunk* címen megjelentetett összefoglalásának bibliográfiái utalásai tanúsítják, hogy ismerte, s feldolgozta az alapvető történelmi forrásokat. A finnugor népek történelme iránt érdeklődők tehát Zsirai említett művéből, s az újabb tankönyvekből ismerkedhetnek meg az alapvető történelmi tényekkel. A finn és az észti nép történelme viszonylag jobban ismert Magyarországon, mivel több monográfiában is feldolgozták. A balti-finn népek iránti nagyobb érdeklődést jelzi az is, hogy néhány magyar kutató foglalkozik történelmükkel. (Bereczki András, Gombos József, Richly Gábor). Megérték a feltételei annak, hogy erről a szintről most már továbblépjünk. A kívülálló érdeklődők, s a magyar és történelem szakos egyetemi hallgatók – leendő tanárok – számára történelmi

összefoglalásokat, tankönyveket kell készítenünk az oroszországi finnugor népek nálunk kevésbé ismert történetéről, és a finnugor népek történetét kutató szakembereket kell képeznünk.

Minden történelmi kutatás alapja a források feltárása, publikálása. A finnugor népekre vonatkozó történeti adatok elég változatos módon lelhetők fel. Egyes ókori szerzők művei olvashatók friss és hiteles magyar fordításban, csak éppen az érdeklődők előtt nem ismert, hogy ezen művekben finnugor vonatkozások is találhatóak. Más történetírók csak elavult magyar fordításban olvashatók, s vannak finnugor szempontból kiemelkedően fontos források magyar fordítás nélkül. Mind az oktatás, mind a kutatás szempontjai azt kívánják, hogy a finnugor vonatkozású történeti adatokat magyarra fordítsuk és egy Finnugor Történeti Szöveggyűjteményben kiadjuk.

A Finnugor Történeti Szöveggyűjtemény összeállításához nemrégiben elkezdtem az anyaggyűjtést. Most a mű tervezett felépítéséről szeretnék beszámolni, és néhány szöveget kívánok bemutatni. A szöveggyűjtemény kutatástörténeti áttekintéssel fog kezdődni, amely a hazai finnugor történeti kutatásokat foglalja össze. Ennek első változata már elkészült, 1996-ban egy millicentenáriumi konferencián Tatabányán előadtam, s rövidesen meg is jelenik. A bevezető után minden egyes finnugor vonatkozású szövegrészletet bibliográfia követ (az eredeti nyelvű szövegközlés és a szöveghez kapcsolódó fontosabb tanulmányok adatai), és egy rövid, a finnugor vonatkozásokat kiemelő értékelés. A szövegrészlet előtt olvasható lesz a szerző kivonatos életrajza is. A szöveggyűjtemény az első forrásoktól halad napjaink felé. A későközépkortól kezdve a források mind jobban szaporodnak, mivel egyre több útbeszámoló számol be a keleti finnugorokról, s a hivatalos iratok száma is gyarapodik. Várhatóan ebből a korszakból folyamatosan kerülnek majd elő újabb iratok a levéltárakból. Ez előrevetíti azt a problémát, hogy a szöveggyűjtemény vagy nem lesz teljes, vagy soha nem készül el. Mindenképpen meg kell húzni tehát egy történelmi határvonalat, és az azt megelőző időszak forrásait minél előbb közölni kell, hogy az említett oktatási és tudományos kutatási célok megvalósulhassanak. Jelenleg úgy gondolom, hogy határvonalként a Kazanyi Tatár Kánság megdöntése, Kazany bevétele kínálkozik. Ez egy olyan esemény, amely mindenképpen határkö volt a finnugorság számára, mivel ettől az időponttól kezdve az Ural európai oldalán minden finnugor nép orosz fennhatóság alá került.

Példák a különböző szövegtípusokra

Hérodotosznak a görög-perzsa háborúk történetét feldolgozó műve Muraközy Gyula fordításában 1989-ben jelent meg. Az átlagos történelmi ismeretekkel rendelkezők számára Hérodotosz a történetírás atyja, az átlagos finnugrisztikai ismeretekkel rendelkezők számára pedig jól ismert Hérodotosz munkásságának finnugor vonatkozása. Minden finnugor kézikönyv említi, hogy a budinok, androphagok, thyssagéták stb. valószínűleg finnugor népekkel azonosak. A kézikönyvek azonban nem közlik az eredeti szövegrészleteket, s így nem kapcsolódik össze a kétféle ismeret, hogy tudniillik a görög-perzsa háborúk leírása tartalmaz finnugor vonatkozásokat, s azok magyar fordításban is olvashatóak. Hérodotoszt és művének finnugor vonatkozásait a következőképpen fogja tárgyalni a szöveggyűjtemény:

Hérodotosz

Hérodotosz a kisázsiai Halikarnasszoszban született Kr. e. 484 körül. Szülővárosa politikai életének tevékeny részese volt, a számára kedvezőtlen változások miatt egy időre Szamosz szigetére kellett menekülnie. Viszátért Halikarnasszoszba, majd később Athénban élt. Életét Athén itáliai gyarmatvárosában, Thurioiban fejezte be Kr. e. 425 táján. Élete folyamán több rendkívüli utazást tett kereskedelmi expedíciók tagjaként, talán maga is kereskedő volt. Leghíresebb útja az egyiptomi volt. Egyiptomból Türoszba és Babülönba is eljutott. Járt Thrákiában és Makedoniában is. Fölkereste a Fekete-tenger melléki görög gyarmatvárost, Olbiát is, ahol az ott élő görögöktől, valamint a városba belátogató szkítáktól szerezte értesüléseit a sztyeppi népekről, s a tőlük északabbra lakókról.

Hérodotosz történeti könyvei

Hérodotosz hatalmas munkájában a görög-perzsa háborúk történetét írta meg. Műve csak halála után vált ismertté, később kilenc könyvre osztották, egy-egy könyvet a Múzsákról nevezve el. Hérodotosz a kor szintjén enciklopédikus méretű tudásanyagot halmozott fel, s írt meg. Mondanivalója szétfeszíti a görög-perzsa háborúk leírását, a sok szálon futó cselekmény, a gyakori kitérők miatt egyes kutatók úgy vélik, hogy valójában különböző témájú művei egybeolvasztásával keletkezett a perzsa háborúk krónikája. Más kutatók azonban egységes, megszerkesztett műnek vélik. Hérodotosz munkássága nagy jelentőségű volt az ókori történeti, földrajzi irodalomban. Információit évszázadokon át másolták, alakították az utódok, olykor-olykor hozzátéve valamit. Ezeknek a műveknek közös jellegzetessége, hogy a szkítákról írván szót ejtenek északi szomszédaikról. Közöttük sejthetünk finnugor népeket. Hérodotosz műve esetleges finnugor vonatkozásai miatt a finnugor népek történetét kutatók körében is nagy becsben áll.

Hérodotosz művének esetleges finnugor vonatkozásai

Hérodotosz a IV. könyvben, Szküthia és a szkütha-perzsa háború kapcsán említi a szküthák szomszédságában élő népeket. Értesülései alapján hangsúlyozza, hogy nem a szküthák rokonairól beszél, hanem más, nyelvükben és kultúrájukban eltérő népekről. A IV. könyv 13., 18., 20., 21., 22., 102., 106., 107., 108., 109. fejezeteiben ír a szkítákon túli népekről, az isszédonoszokról, az arimaszposzokról, a hüperboreuszokról, az androphagoszokról, a melankhlainoszokról, a budinoszokról, a thüsszagétákról és a iürkákról. Annak idején Tomaschek próbált finnugor népeket rendelni ezekhez a nevekhez. A mordvin népvét emberevőnek magyarázta, s más forrásokból is tudván a mordvinok harci kedvéről és kegyetlenségéről, az androphagoszokat, akiknek neve emberevőt jelent, s Hérodotosz is úgy tudta, embereket is esznek, a mordvinokkal azonosította. (W. Tomaschek 1888–1889. II. 7–16.) A melankhlainosz népről Hérodotosz azt írta, hogy fekete ruhában járnak, s nevük is ebből a szokásukból származik. Tomaschek azon néprajzi adat alapján, hogy a cseremiszek régebben kizárólag fekete ruhát viseltek, a melankhlainosz népet velük azonosította. (W. Tomaschek 1888–1889. II. 16–19.) A Budinosz-votják azonosításnak Hérodotosz azon adata volt az alapja, hogy a budinoszok kék szeműek és vörös hajúak. (W. Tomaschek

1888–1889. II. 16–18.) A thüsszagétákat azért azonosította a vogulokkal, mert nevüket a Csuszovaja folyó nevéből vélte megfejteni. (W. Tomaschek 1888–1889. II. 32–36.) Ezek az azonosítások már nem felelnek meg a mai tudományosság igényeinek, a mordvin és a thüsszagéta népnév Tomaschek-féle etimológiája pl. teljesen elhibázottnak bizonyult. Új eredmények azonban nincsenek ezen a téren. Másik módszerként kínálkozhat a Hérodotoszi leírások térképre vitele. A történettudományban, különösen a Szkítia területe révén érintett orosz és ukrán tudományban jelentős irodalom kapcsolódik Hérodotosz minket érdeklő fejezeteihez. Hérodotosz műve alapján térképen ábrázolták Szkítiát, és Dareiosz szkíta hadjáratát.

A különböző térképek között azonban jelentős eltérések vannak az androphagoszok, budinoszok, melankhlainoszok, vagyis azon népek elhelyezése szempontjából, amelyeket Hérodotosz szerint a szkíták megpróbáltak szövetségesül megnyerni Dareiosz ellen. Abban azonban egységes a vélemény, hogy az androphagoszokat, budinoszokat, melankhlainoszokat, akiket mi olyannyira szeretnénk finnugoroknak tudni, a finnugor övezetnél jóval délebbre, illetve délnyugatabbra helyezik el. (Egyedül a budinoszokat jelöli Tyerenzskin és Ilminszkij térképe arra a területre, ahol a Kr. e. 5. században a gyjakovoi régészeti kultúra finnugor népessége élt. Je. V. Csernyenko közli B. N. Grakov, M. I. Artamonov, A. I. Tyerenzskin–V. A. Ilminszkij és B. A. Ribakov térképeit: Je. V. Csernyenko: *Szkifoperszidszkaja vojna*. Kijev 1984. 87–88.) Hérodotosz a nem szkíta népeket az erdőzónába helyezi. Nos a térképek szerint az eurázsiai sztyeppövezet éppen a Fekete-tengertől északra, a szkíták hajdani területének nyugati részén a legkeskenyebb. (*Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* IV. Budapest 1982. 4. ábra, 51., 7. ábra, 61–64.) A Dnyeper és a Dnyeszter torkolatától kb. 400–500 km-re északra már az erdő a természetes növénytakaró, s a Don torkolatától sincs 600 km-nél messzebb az erdős részek határa. Hérodotosz idején is erdők lehettek ezeken a tájakon, feltehetőleg ősendoeurópai, talán ősszláv etnikumok által lakottan. Finnugor népnek valószínűleg tehát csak a thüsszagétákat, iürkákat, és a náluk is távolabb élő, már meseszerű tulajdonságokkal felruházott arimaszposzokat, hüperboreuszokat tarthatjuk.

Irodalom:

Szövegközlések:

Herodoti Historiarum libri IX (Teubner, Lipcse 1935.), *Herodote Histoires* (Les belles lettres, Párizs 1948–1960.), *Herodotus with an english translation* (The loeb classical library, Cambridge, Massachusetts, 1957–1960.)

Tanulmányok:

W. Tomaschek 1888–1889. *Kritik der ältesten Nachrichten über den Skythischen Norden I–II*. Sitzungsberichte d. Phil.-Hist. Classe d. Kais. Akademie d. Wissenschaften. Wien 116 (1888), 715–780; 117 (1889), 1–70.

Hérodotosz negyedik könyvének esetleg finnugorokra vonatkozó részei

IV. 18. „A Borüszthenész túlsó partján a tengerhez legközelebb Hülaia terül el. Ettől északra szkütha földműveseket találunk, akiket a Hüpanisz folyónál lakó hellének borüsztheneitésznek hívnak, ők azonban saját magukat olbiopolitésznek. Ezeknek a föld-

művelő szkütháknak a területe tehát kelet felé, a Pantikapész folyóig háromnapi járóföld, északi irányban pedig tizenegy napi hajóút a Borüszthenészen. A fölöttük elterülő föld már végtelenbe nyúló pusztaság. A pusztaság után az androphagoszok különálló, semmiképpen sem szkütha népe lakik. Ezek fölött azután valóban pusztaság a táj, ahol semmiféle emberfajta nem él meg.” (272.)

IV. 20. „A királyi szkütháktól északra egy másik, nem szkütha nép, a melankhlaionoszok laknak. A melankhlainoszokon túl a vidék, tudomásunk szerint, ember nem lakta mocsár és pusztaság.” (273.)

IV. 21. „Aki a Tanaisz folyón átkel, már nem szkütha földön jár. Az első rész azoknak a szaurometáknak a pusztaság vidéke, akik a Maiétisz-tó öblétől tizenöt napi járásnyira laknak észak felé; itt ezen az egész területen sem vadon nőtt fa, sem gyümölcsfa nincs. A vidék másik része a budinoszoké, ezt a területet viszont mindenfelé sűrű erdő borítja.” (273.)

IV. 22. „A budinoszoktól északra először egy hét nap alatt bejárható pusztaság terül el, s a pusztaságon túl, kissé keleti irányban, a thüsszagéták nagy lélekszámú, különálló népe él, amely vadászatból tartja fenn magát. A közvetlen szomszédságukban, ugyanezen a tájon laknak a iürkák. Ezek is vadászatból élnek, és a következőképpen vadásznak. A vadász felmászik egy fára – mert sűrűn borítják fák a vidéket – és onnan figyel. Mindegyiknek ott van készenlétben a lova, amelyet megtanított hason feküdni, hogy alacsonynak látszék, továbbá a kutyája. Ha a vadász megpillantja a fáról a vadat, nyilával rálő, lemászik a fáról, a lovára pattan, és üldözőbe veszi, nyomában a kutyájával. Ezekről keletre más szküthák laknak, akik valamikor kiváltak a királyi szküthák közül, s így jutottak el erre a vidékre.” (273.)

IV. 23. „Ezeknek a szkütháknak a vidékéig az összes felsorolt terület termékeny talajú síkság, ezután azonban köves és kopár. Ha az ember megtesz egy nagy utat ezen a kopár tájon át, a magas hegyek tövében megérkezik egy olyan néphez, amelynek tagjai, mint mondják, születésüktől fogva kopaszok – de a nők is, nemcsak a férfiak –, és abban is hasonlítanak egymásra, hogy az orruk lapos és az álluk nagy. Szkütha ruhában járnak ugyan, de a saját külön nyelvükön beszélnek, és a fák gyümölcsein élnek. A fa neve, amely táplálja őket, pontikon, s nagyjából olyan magas, mint egy fügefá. Gyümölcse hasonló a babhoz, de mag is van benne. Ha megérik, vászondarabokon átnyomják, ilyenkor sűrű és fekete folyadék folyik ki belőle, melynek neve aszkhü. Ezt nyalogatják és tejjel keverve is isszák, sűrű seprőjéből pedig gyümölcsíz készítenek, melyet szintén elfogyasztanak. Jóságuk ugyanis kevés van, mert alig akad jó legelő. Valamennyien egy-egy fa alatt laknak, amelyet télen fehér nemezzel takarnak be, de nyáron leveszik a takarót. Ezeket az embereket senki sem bántja, mert szentnek tartják őket, nincs is semmiféle harci fegyverük. Ők igazítják el a szomszédok közt támadt viszályt, s ha egy gyilkos hozzájuk menekül, azt senki se bántja. A nevük argippaiosz.” (274.)

IV. 24. „Ezekig a kopaszokig a vidéket és az ott lakó népeket tehát elég jól ismerjük. Mert eljutnak hozzájuk egyrészt a szküthák, másrészt a Borüszthenész kikötőjében és a többi pontoszi kikötőhelyen lakó hellének, akiktől nem nehéz értesüléseket szerezni. Az idelátogató szküthák hét tolmács segítségével hét nyelven tárgyalnak.” (274.)

„Idáig tehát ismerjük a vidéket, a kopaszokon túli területről azonban senki nem tud biztosat mondani, mert az oda vezető utat áthághatatlan hegyek zárják el, amelyeken még senki sem hatolt át. Igaz, a kopaszok azt beszélik – én ugyan nem hiszem, amit mondanak –, hogy a hegyekben kecskelábú emberek laknak, s ha valaki még ezeken is túljut, olyan emberekre talál, akik hat hónapot alszanak, amit meg éppenséggel nem fogadok el. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a kopaszoktól keletre az isszédonok laknak. Hogy a kopaszoktól és az isszédonoktól északra mi van, arról semmit sem tudunk, azon kívül, amit ők maguk híresztelnek róla.” (274–275.)

IV. 26. „Mint mesélik, az isszédonoknak ilyenek a szokásaik. Ha valakinek meghal az apja, az egész rokonság juhokat hajt oda, az állatokat áldozatként levágják, a húsukat földarabolják, de földarabolják a házigazda meghalt apját is, aztán összekeverik az egész húst, és feltálalják lakomának. A halott fejéről pedig lehúzzák a bőrt, megtisztítják, bearanyozzák, aztán istenszoborként tisztelik és évenként nagy áldozatokat mutatnak be előtte. A fiú itt úgy tiszteli az apját, mint a hellének a halottakat a halotti ünnepeken. Különben pedig ezekről is az a hír járja, hogy igazságosak, s hogy az asszonyoknak a férfiakéval egyenlő jogokat adnak.” (275.)

IV. 27. „Ezt tudjuk tehát róluk. Az isszédonok állítása szerint rajtuk túl az egyszemű emberek és az aranyat őrző griffek laknak. Ezeket a híreszteléseket átvették tőlük a szküthák, a szkütháktól pedig mi többiek, s a szküthák után arimaszposz néven nevezzük őket, mert szkütha nyelven az arima egyet, a szpu pedig szemet jelent.” (275.)

IV. 100. „Szküthia belső területét északon, az Isztrosztól kezdve, először az agathürszoszok, aztán a neuroszok, majd az androphagoszok, végül pedig a melankhlainoszok földje határolja.” (303.)

IV. 101. „Szküthia területe tehát négyszöget alkot, két oldalát a tenger határolja, s a szárazföldre éppannyit nyúlik be, amennyit a tengerpartból elfoglal. Mert az Isztrosztól tíz napig tart az út a Borüsztthenészig, és ugyanannyi ideig a Borüsztthenésztől a Maiétisz-tóig, de a tengertől a szárazföld belsejébe a szküthákon túl lakó melankhlainoszokig ugyancsak hús nap alatt lehet eljutni.” (303–304.)

IV. 102. „Tanácsot tartottak a szküthák, és megegyeztek, hogy egymagukban nem képesek nyílt csatában visszaverni Dareiosz seregének támadását. Követeket küldtek szomszédaikhoz, így hát a szomszéd királyok is összeültek tanácskozni a roppant sereg közeledtének hírére. A tanácskozáson a taurosz, az agathürszosz, a neurosz, az androphagosz, a melankhlainosz, a gelónosz, a budinosz és a sazuomata király vett részt.” (304.)

IV. 105. „A neuroszok pedig a szkütha szokásokat követik. Dareiosz hadjárata előtt egy nemzedékkel el kellett hagyniuk országukat a kígyók miatt. Hirtelen ellepték ugyanis földjüket a kígyók, és kintről, a pusztaságból is özönlöttek befelé, így aztán kénytelenek voltak szedni a sátorfájukat és átköltözni a budinoszokhoz.” (304–305.)

IV. 106. „Az androphagoszok élnek minden nép között a legvadabb szokások szerint, sem jogot, sem törvényt nem ismernek. Ez a nomád nép a szküthákéhoz hasonló viseletben jár, de külön nyelvet beszél. A felsorolt népek közül egyedül ők esznek emberhúst.” (305.)

IV. 107. „A melankhlainoszok mindannyian fekete ruhában járnak, s a nevük is innen ered. Különben szkütha szokások szerint élnek.” (107.)

IV. 108. „A budinosz nagy, népes törzs, amelyben mindenkinek kék a szeme és vörös a haja. Van egy nagy, fából épített városuk, Gelónosz a neve. A magas és minden oldalon harminc sztadion hosszú városfalak teljes egészében fából készülnek, akárcsak a lakóházak és a templomok. Állnak itt hellén isteneknek szentelt és hellén módra berendezett szentélyek is, istenszobrokkal és oltárokkal, azok is fából, és háromévenként bakkhikus ünnepet rendeznek Dionüszosznak. Mert a hellén eredetű gelónoszok, akiket elűztek a kikötővárosból, itt, a budinoszok földjén telepedtek le, s félig szkütha, félig hellén nyelvet beszélnek. A budinoszok azonban más nyelven beszélnek, mint a gelónoszok, és nem is az ő életmódjuk szerint élnek.” (305.)

IV. 109. „Mert ezen a földön a budinoszok az őslakók, akik nomád módon élnek. A vidék lakói közül egyedül ők eszik meg a fenyőtobozban lévő magokat. A gelónoszok viszont földművelők, kenyeret esznek, kertet művelnek, és sem alakra, sem bőrszínre nem hasonlítanak a budinoszokhoz. És bár a hellének a budinosz népet gelónosznak nevezik, nincs igazuk. Az országot a legkülönbözőbb fák borítják sűrű erdőkben, s a legsűrűbb erdő közepén egy hatalmas tó és mocsár terül el, amelyet nádas övez. Ebben aztán vidrát meg hódot fognak, továbbá egy négyszögletes fejű állatot, amelynek irhájával köpenyt bélelnek, heregolyójával pedig méhbetegséget gyógyítanak.” (305–306.)

IV. 119. „Így beszéltek a szküthák követői, a különböző népektől összegyűlt fejedelmek pedig megtanácskozták a dolgot, de nem jutottak egyetértésre. A gelónosz, a budinosz és a sazuromata király közös akarattal megígérte, hogy segítséget nyújt a szkütháknak. Az agathürszosz, a neurosz, az androphagosz, a melankhlainosz és a tauros király viszont a következő választ adta: ...” (309.)

IV. 120. „Ez volt tehát a királyi szküthák egyik hadereje, és a leírt útvonalon kellett haladnia. A királyság másik részének a haderejét két törzs tette ki, a nagyobbiknak Idanthürszosz, a kisebbiknek Taxakis volt a királya. A két törzs egyesült, s hozzájuk csatlakoztak a gelónoszok és a budinoszok is. Az ő feladatuk az volt, hogy egynapi járással a perzsák előtt haladjanak, ne bocsátkozzanak ütközetbe, de mindenkor a haditerv szerint cselekedjenek. Először azok felé az országok felé hátráljanak, amelyek megtagadták tőlük a szövetséget, hogy belevonják őket is a háborúba.” (310.)

IV. 122. „A szküthák átkeltek a Tanaiszon, nyomukban a perzsák is szintén átkeltek, és addig üldözték az előttük haladókat, míg át nem keltek a sazuromaták földjéről a budinoszokéra.” (311.)

IV. 123. „Amíg a perzsák szkütha és sazuromata földön jártak, nem találtak semmi elpusztítanivalót a sivár pusztaságon. Mikor azonban betörték a budinoszok területére, s ott állt előttük a fabástyás város, amelyet budinosz lakói elhagytak és kiürítettek, azt azután végre felégethették. Dolguk végeztén, folyvást a lovasok nyomában, átvonultak az országon, s egy sivatag pusztába értek. Ez a sivatag, amely a budinoszok földjétől északra húzódik, s amelyen nyoma sincs emberi településnek, szélteben hét nap járóföld. Túl a sivatagon a thüsszagéták laknak, földjükön négy nagy folyó ered, amelyek a maiéták földjét át-

szelve, az úgynevezett Maiétisz-tóba ömlenek. Ezek pedig: a Lükosz, az Oarosz, a Tanaisz és a Szürgisz.” (311.)

IV. 125. „S mivel Dareiosz nem hagyott fel az üldözéssel, a szküthák az előzetes haditerv szerint azokba az országokba húzódtak vissza, amelyek megtagadták tőlük a szövetséget. Először a melankhlainoszok földjére vonultak, akiket rémületbe ejtett a szküthák és a perzsák betörése, innen aztán átmentek az androphagoszok földjére... A melankhlainoszok, az androphagoszok és a neuroszok azonban, mikor a szküthák és a perzsák megjelentek a földjükön, rémületükben megfélemedtek minden korábbi fenyegetőzésükről, és mindig északnak tartva elmenekültek a pusztaságba.” (312.)

IV. 136. „Mikor a szküthák meghallották a dolgot, tüstént felkerekedtek, egyesítették két seregrészüket – azt, amelyben a sazuromaták, és azt, amelyben a budinoszok meg a gelónoszok voltak –, és üldözőbe vették az Isztroszhoz tartozó perzsákat.” (136.)

(A részletek a Hérodotosz, *A görög-perzsa háború* című kötetből valók.
Bp. 1989. Fordítás, utószó és jegyzetek: Muraközy Gyula.)

Az említett példához hasonlóak az ismereteink Abu-Hámid al-Garnátiról, a középkor egyik legnagyobb utazójáról és útleírásáról. Tudjuk, hogy Abu-Hámid az 1150-es években mintegy három évet hazánkban töltött, s mikor útrakelt, tarsolyában volt II. Géza király arra vonatkozó megbízása is, hogy muszlim harcosokat toborozzon a magyar királyi seregbe. Abu-Hámidnak Magyarországon kellett hagynia túszként fiát s rabnőjét, hogy a feladatot elvégezve bizonyosan visszatérjen hozzánk, de ő nem érezte olyan hatalmasnak ezt a veszteséget és soha többet nem járt Magyarországon. Abu-Hámid megírta rendkívüli útjai regényes történetét. A mű magyarul is olvasható, 1985-ben jelent meg a Gondolat Kiadó gondozásában. (Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában. 1131–1153. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Bp., 1985.) A magyar finnugristák azonban nemigen figyeltek fel arra, hogy az útleírás tartalmazza Abu-Hámid 1135-ben és az 1150-es évek elején oroszföldön és Volgai Bolgáriában tett útjának eseményeit is. Ezen útjain minden bizonnyal találkozott a finnugor népeket jól ismerő kereskedőkkel, s finnugor származású emberekkel. Tőlük szerezte információit Viszú, Arú és Júrá országaról. Ezt a forrást a következőképpen fogja tartalmazni a szöveggyűjtemény:

Abu-Hámid al-Garnáti

Abu-Hámid Muhammad ibn Abdar-Rahím al-Garnáti al-Andaluszi hosszú élete folyamán rendkívüli utazásokat tett, s rendkívüli dolgokat látott. Az Ibériai-félszigeten, Granadában született, al-Makkari andalúziai történétíró szerint 1080-ban. Feltételezhető, hogy ez az évszám elírás eredménye, s Abu-Hámid ennél húsz évvel később született. Ez utóbbi számítás szerint is hetven évig élt: 1169–70-ben hunyt el Szíriában. Utazásait tudásának elmélyítése céljából kezdte. Felkereste a muszlim világ központjait: Alexandriát, Kairót, Bagdadot. Utazási kedve ezután sem csökkent. Rendkívüli útjaira 1030-ban indult. Abharon,

Ardabilon keresztül Derbentbe érkezett, majd Szakszinban, a Volga alsó folyásánál lévő városban telepedett le. Innen jutott el a volgai bolgárok földjére 1135-ben, s egy év múltán tért vissza. A volgai bolgároknál szerezte első értesüléseit a környező finnugor területekről. 1150-ben orosz területeken járt: a Volgán és az Okán hajózva Kijevbe jutott. Ezen útja alkalmával minden bizonnyal finnugor emberekkel is személyes kontaktusba került, mivel votjákok, cseremiszek, mordvinok által lakott területeket is érintett. Kijevből Magyarországra ment, ahol három évig tartózkodott. Ezután visszatért Szakszinba. Magyarországon fia, s rabnője maradt, Szakszinban is több felesége, ágyasa s gyermekei, azonban nem tért vissza hozzájuk, hanem Horezm érintésével mekkai zarándoklatra indult. 1155-ben ismét Bagdadban bukkant fel. Onnan készült Magyarországra visszatérni, amint azt II. Géza királynak megígérte, de ezt a tervét nem sikerült megvalósítania. Útiélményeit hallgatósága biztatására kezdte leírni. Két műve készült el. Ezek megírása után Szíriába utazott, s ott is hunyt el.

Abu-Hámid al-Garnáti útibeszámolóí

Abu-Hámid útibeszámolóiban keverednek a csodás elemek az átélt élmények tényszerű leírásával. Ez a fajta mesészerű megfogalmazás különösen népszerűvé tette Tuhfat al-albáb (A szívek ajándéka) című művét, amely több mint húsz kéziratban maradt fenn. A Tuhfat al-albáb Abu-Hámid al-Garnáti második műve, 1162-ben írta Moszulban. Ez az útleírása az utazások során látott, hallott csodálatos eseményekre és furcsaságokra helyezi a hangsúlyt, s ezért vált népszerűbbé, mint első munkája, az 1155-ben Bagdadban írt Murib an baab adzsáib al-Magrib (Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló). Ez utóbbinak madridi kéziratát csak 1953-ban publikálták. Rövidesen kiderült, hogy a kézirat más címmel a németországi Gothában is megtalálható. A Murib... Abu-Hámid al-Garnáti utazásainak története, ahogyan a szerző azt hallgatóságának mesélhette. A mű stílusa egyszerű, fordulatai a beszélt nyelvből valók. Történeti szempontból értékesebb, mint a Tuhfat al-albáb.

A Murib an baab adzsáib al-Magrib és a Tuhfat al-albáb finnugor vonatkozásai

Abu-Hámid al-Garnáti utazásai során kétszer is érintkezésbe került a finnugor világgal. Először 1135–36-ban, amikor Volgai Bolgárországban járt, másodszor pedig 1150-ben, amikor a volgai bolgárok területén átutazva érkezett Kijevbe, s indult onnan tovább Magyarországra felé. A volgai bolgároknál három finnugor lakosságú területről hallott: Viszúról, Arúról és Júráról. Viszú az orosz krónikákban szereplő veszj nép, a későbbi vepszék országa. Arú is szerepel az orosz forrásokban Arföld néven. A csuvas *ar* szó 'udmurt, ember' jelentésű, tehát Arú az udmurtok országa lehetett. Ma is létezik Arszk városa Kazanytól északra. Ez hajdanában a déli udmurtoknak volt a központja. Abu-Hámid az első szerző, aki hírt hoz erről a népről. Orosz krónikákban csak a 14. század második felében bukkannak föl. A. L. Mongajt Abu-Hámid al-Garnáti művéhez írt kommentárjában az *ar* népet azonosítja az Isztahrinál szereplő *al-arszanija* néppel. Ez azonban nem helytálló, a két forrásban két finnugor népről van szó: Arú országa az udmurtok földjével azonos, míg

az al-arszanija népnév a mordvinok erza ágát takarja. Júrá országa azonos a más forrásokban szereplő Jugrával, Jugriával, tehát az obi-ugorok földjével. Abu-Hámid al-Garnáti idején Jugriaként még az Ural hegység európai oldalán élő vogulok területét jelölték, s csak a 14–16. századi orosz behatolás nyomán települt át európai Jugriából az obi-ugor lakosság zöme Nyugat-Szibériába, s ezidőtől fogva Jugria már egy ottani, Ob melléki területet jelöl.

A volgai bolgárok azon szokása, hogy hadjáratokat indítanak a környező népek ellen, s tőlük asszonyokat, gyermekeket rabolnak, más forrásokból is alátámasztható. Történeti bizonyítékként szolgálhat Julianus, aki egy bolgár városban találkozott az első Magna Hungáriából származó emberrel, egy magyar asszonnyal. Feltehető, hogy ez az asszony is ilyen akció eredményeképpen élt a bolgárok között. Régészeti bizonyítékok is vannak finnugor nők jelenlétére Volgai Bolgárországban. A feltárt volgai bolgár temetők közös jellegzetessége, hogy a férfiak a hagyományos sztyeppi lovaspásztor öltözetet és felszerelést viselték, míg a nők ékszerei finnugor eredetűek. (Pl. Bolsije Tarhaniban, I. *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'est.* szerk. Erdélyi István. Bp. 1977.)

Víszú, Arú és Júrá országáról Abu-Hámid részben azt írja, amit máshonnan már ismerünk: beszámol a téli hosszú éjszakákról és a nyári hosszú nappalokról. Ír a néma kereskedelemről, amely Isztahritól és más szerzőktől is ismert. A finnugor területek gazdagsága prémes állatokban és a finnugorok prémexportja szintén tudott dolog. A méztermelés jelentőségéről szintén tudunk. Abu-Hámid hírei főként kereskedőktől származnak, s ezért szerepel leírásában viszonylag sok tény a finnugorokkal folytatott kereskedelemről. A csontok és a kardvasak exportja más forrásokban nem szerepel. Ezekből az alapanyagokból Júrá népe hiányt szenvedett. A kardokkal való kereskedelemhez hasonló hír fennmaradt az orosz őskronikában: Gyurjata Rogovics szolgája mesélte, hogy a jugorokon túl élő népek vastárgyakért – késekért, bárdokért –, prémekeket adnak cserébe. Abu-Hámid leírásából azonban azt is megtudjuk, hogy a kardok bálnavadászatra kellenek. A bálnavadászat leírásában Abu-Hámidnál mesészerű elemek is jelen vannak. Ilyen a kardok vízbedobálása, amely valójában a kardokból készített szigonyokkal való vadászat híre lehet. A leírás alapján az is elképzelhető, hogy nem vadásztak rendszeresen bálnákra, csak az esetenként partra vetődött állatokat ejtették el.

Abu-Hámid leírása a sítalpokról pontos és tárgyyszerű, saját élményeiből táplálkozik. A sí leírása más szerzőknél is szerepel, pl. al-Birúninál és Marvazínál is.

Bulgar városában megfordultak emberek Víszú és Arú országából is. Szerzőnk ennek leírásában is keveri a valóságot a mesével. Egyrészt jellemzi a látogatók testi jegyeit, ruházatát, de azt is leírja, hogy megjelenésükkel a hideget is elhozzák Volgai Bolgárországba.

A szlávok országáról is ír Abu-Hámid al-Garnáti, nyilván 1150-es utazásának élményei alapján. Története arról az erdei népről, amely a nagy folyó mellett él, s időről-időre boszorkányait a folyóba dobálja, A. L. Mongajt szerint a mordvinokra vonatkozik. A mordvinokra illik, hogy a nagy folyó – a Volga és az Oka – mellett laknak, s szent fákat tisztelnek. A boszorkányok összegyűjtése és vízpróba alá vetése azonban régi orosz babonás szokás. Al-Kazvini, aki átvette Abu-Hámid információit, ezt a közlést a szlávokra vonatkoztatja. Az erdei népről Abu-Hámid mások elbeszéléséből értesült. Valószínűleg a hírben azért keverednek a mordvinokra és az oroszokra vonatkozatható adatok, mert ekkoriban már megindult tényleges keveredésük is, különösen a mordvin területek nyugati határán, az Oka mellékén, ahonnan az oroszok lassacskán teljesen kiszorították a mordvinokat, muroma csoportjukat pedig asszimilálták. A mordvin napjainkra az egyik leginkább szét-

szóródott finnugor néppé vált, az orosz jelenlét területükön szokásaikat, életmódjukat nagyban átalakította. Ennek a folyamatnak megindulása tükröződik Abu-Hámid leírásában.

A Tuhfat al-albáb rövidebben foglalkozik a finnugorokkal, mint a Murib... A leírásban név szerint csak egy finnugor terület szerepel, Viszú országa. Emellett még a kardokkal folytatott kereskedelem, és az óriási hal húsának megdézsmálása – vagyis a bálnavadászat – olvasható ebben a műben.

Irodalom:

Szövegközlések:

Murib...: Dubler, C. E.: Abu Hamid el Granadino y su relación de viaje por tierras Eurasiaticas. Madrid, 1953.

Tuhfat al-albáb: Ferrand, G.: Le Tuhfat al-albáb de Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati edité d'après les MSS 2167, 2168, 2170 de la Bibliothèque Nationale et de MS d'alger. JA, vol. CCVII., 1925, 1–148, 193–304.

A Murib... és a Tuhfat al-albáb együtt: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában. 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Bp. 1985. (eredeti változata: Moszkva, 1971.)

Tanulmányok:

O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt magyarul is megjelent, fentebb idézett művének előszava; a kötetben található, Bolsakov által írt ismertetés Abu-Hámidról és műveiről, valamint a Mongajt által írt történeti kommentárok hivatkoznak a téma irodalmára. Mongajt kommentárjainak finnugor vonatkozású részeiben néhány bizonytalan feltételezés is található (l. az előző részt).

A Murib an baab adzsáib al-Magrib finnugor vonatkozású részei

„Bulgar is nagy város, az egész fenyőfából épült, a falai pedig tölgyfából. A falon kívül nagyszámú egyéb nép él... A király, amikor ilyen nagy a hideg, a hitetlenek elleni hadjáratra szokott vonulni, rabul ejtve asszonyaikat, gyermekeiket, lányaikat, és elkötözve lovaiakat.” (42–43.)

„Bulgar városa fennhatóságot gyakorol egy Viszú nevű terület fölött, amelynek lakosai adóznak nekik. Ez a tartomány egyhavi járőföldre fekszik tőlük. Van egy másik (adózó) tartományuk is, ezt Arú névvel illetik. Itt hódra, hermelinre és szürke mókusra vadásznak. A nappal arrafelé nyáron huszonnégy óra hosszat tárt. Tőlük kerülnek ki a legkitűnőbb minőségű hódrémek.” (45.)

„Viszún túl terül el a Júrá néven ismert ország, a Sötétség Tengere partján. Náluk nyáron a nappal olyan hosszú, hogy a kereskedők szerint a nap negyven napig le sem bukik. Télen viszont az éjszaka hasonlóan hosszú. A kereskedők mesélik, hogy a Sötétség (földje) közel terül el, s Júrá népe rendszeresen bemegy a Sötétségbe, kandelábereket víve magukkal. Ott egy hatalmas fához érnek, akkora, mint egy falu, rajta hatalmas állat, amelyről

úgy mondják, hogy madár. Mindenféle árucikkeket visznek magukkal, amelyeket aztán külön-külön letesznek, ismertetőjelekkel ellátva, majd hazatérnek. Később újra visszamennek, s ott olyan portékákat találnak, melyekre országuknak szüksége szokott lenni. Minden ember talál valamit a saját portékája mellett; ha megtetszik neki, hazaviszi; ha nem, úgy fogja a saját áruját és otthagyja a másikat, anélkül, hogy ezzel bárkit megsértett volna. Azt azonban nem tudják, kik is azok, akikkel kereskednek.” (47.)

„Az itteni emberek az iszlám területéről Zandzsánban, Abharban, Tabrízban és Iszfahánban készült kardokat hoznak be, de markolat és díszítés nélkül – csak a puszta vasakat, ahogyan kikerülnek a tűzből... Az ilyen kardokat tudják aztán Júrába szállítani. Júra népe nem bocsátkozik háborúba, nincsenek is hátszállataik vagy egyéb négylábúik, csak óriási fáik és vadonjaik, amelyekben sok méz van. Országukban sok a coboly, amelynek megeszik a húsát. A kereskedők elhozzák nekik a fent említett kardokat, valamint marhacsontot, juhcsontot, s ellenértékként cobolyprémeket visznek el, s ebből (a kereskedelem-ből) nagy haszonra tesznek szert.” (47–48.)

„A korábban említett kardokat az iszlám birodalmából viszik a kereskedők Bulgarba, nagy hasznót húzva belőlük; aztán a bolgárok továbbviszik Vízűbe, ahol a hódbőrök vannak, majd Vízű népe Júrába szállítja, ahol cobolyprémért vásárolják meg azokat, esetleg rabszolgákat vagy rabnőket adnak értük cserébe. Júrában ugyanis minden embernek szüksége van esztendőnként egy (új) kardra, amelyet aztán a sötétség tengerébe dob. Ha bedobták a kardokat, Isten küld nekik egy hatalmas, hegy nagyságú halat, amelyet egy másik, még nála is nagyobb hal üldöz, föl akarván falni, mire a kisebb menekül a nagyobb elől, s egyre közelebb kerül a parthoz, mígnem olyan közel jut a szárazföldre, hogy már nem tud visszamenni a (nyílt) tengerre, s így ottmarad. Az őt üldöző nagyobb hal ezzel szemben nem tud eljutni hozzá, s így visszatér a tengerbe. Ezután Júra népe kis hajókon bemegy a tengerbe a halhoz, és húsdarabokat kanyarítanak ki a hal oldalából, de az ezt meg sem érzi, és nem moccan. Húsából megtöltik házaikat, felmászhatnak a hátára – olyan, mint egy hatalmas hegy. A hal pedig hosszú ideig ott marad nekik, mindig vágnak belőle egy-egy darab húst, s mindazok, akik bedobtak egy kardot a tengerbe, kiveszik a részüket belőle. Mihelyt azonban a tenger vízszintje megemelkedik, a hal pedig könnyebb lesz, visszatér a tengerbe, de addigra már száz vagy annál is több ezer ház megtelt húsával.” (49.)

„Azt mondják: Júra népe, ha a fent említett kardokat nem dobja a vízbe és Isten nem hoz ki nekik halat a tengerből, elpusztulna az éhségtől.” (50.)

„A hozzájuk vezető utat hatalmas hótakaró fedi, ezért az emberek erre a célra készített lapokat tesznek a lábaikra, melyeknek a hossza egy öl, szélessége pedig arasznyi. Az eleje és a vége kicsit felemelkedik a földről, míg a közepén külön hely van a láb számára. Van rajta egy lyuk, amelybe erős bőrvöveget rögzítenek, s ezeket erősítik rá a lábaikra. A két lapot, amelyekre lábaikat helyezik, hosszú, a lovak kantárjára emlékeztető övvel kötik össze, amelynek a másik végét a bal kezükben tartják, míg a jobb kézben embernői hosszúságú botot tartanak. A bot alsó végén egy sok gyapjúval kitömött, gömb alakú ruhadarab van, amelyik az emberi fejhez hasonlít, de nagyon könnyű. Erre a botra támaszkodnak a havon, majd hátrafelé lökik a botot, mint a tengerész teszi a csónakban (az evezővel), s gyorsan haladnak előre a havon. Ha ez az eszköz nem lenne, egyáltalán nem tudna senki

arrafelé közlekedni, mivel a földön levő hó olyan, mint a homok – sohasem tapad össze.” (48.)

„Vízú és Arú népének nem szabad nyáron bemennie Bulgar területére, mert ha közülük belép valaki, a legmelegebb időben is fagyos lesz a levegő és a víz, mintha csak tél lenne, s elpusztul az emberek vetése. Egyszer télen láttam egy csoport embert közülük Bulgarban. Pirosposzgások, világoskék szeműek, hajuk mint a vászon, fehérbe hajlik, s ebben a nagy hidegben is csak könnyű vászonruhákban járnak, bár van köztük olyan is, aki a legkitűnőbb cobolyprem bundát viseli, a szőrös felével kifelé. Ecetszerű, savanyú árpalevet isznak, mert ez felel meg forró vérmérsékletüknek, s ez esik jól a hód- és szürkemókus-hússra meg mézre, amivel táplálkoznak.” (50–51.)

„A szlávok bátor emberek. A bizánciakhoz hasonlóan, a nesztóriánus keresztény vallási irányzatot követik. Körülöttük lakik egy erdei nép, melyben mindenki borotválja a szakállát.

A nagy folyó mellett élnek, s hódra vadásznak, amelyik ebben a folyóban él. A következőt mesélték róluk. Minden tizedik esztendőben megsokasodik náluk a boszorkányok száma, s az öreg boszorkányok megrontják asszonyaikat. Ezért aztán országukban minden öregasszonyt összefogdosnak, megkötözik kezüket-lábukat, s bedobják őket a folyóba. Amelyikük elmerül a vízben azt (életben) hagyják, tudván, hogy az nem (lehet) boszorkány. Amelyik azonban a víz felszínén marad, azt tűzben megégetik. Hosszú időt töltöttem köztük a karavánnal. Országuk biztonságos. Az adót Bulgarnak fizetik, vallásuk nincs, az egyik fát imádják, az előtt borulnak le. Így értesültem attól, aki jól ismerte viszonyaikat.” (54.)

A Tuhfat al-albáb finnugor vonatkozású részlete

„Bulgarból a kereskedők rendszeresen eljárnak a hitetlenek egyik tartományába, melynek a neve Vízú. Innen kitűnő hódbőrt hoznak, s cserébe olyan fényezetlen kardokat szállítanak, melyeknek a pengéje Azerbajdzsánban készült... Ez az a kard, amire nekik szükségük van, s ezekért adják cserébe a hódprémeket.

Vízú népe aztán elviszi ezeket a kardokat egy, a sötétség országához közeli tartományba, amely a Fekete-tenger közelében terül el, s ott eladják őket, cobolypreméért cserébe. Azok meg fogják a kardpengéket, és beledobják a Fekete-tengerbe. A magasságos Isten erre kihoz nekik egy hegy nagyságú halat a vízből, amelyet egy, még az elsőnél is sokkal nagyobb hal üldöz, hogy megegye. Az első hal menekül, s közben a parthoz közeli sekély vízbe kerül, ahonnan már nem tud visszaúszni. Akkor az emberek bemennek a halhoz hajóikkal, és levágnak belőle egy darab húst. Ez így megy hónapokon keresztül, amíg csak meg nem töltik házaikat és raktáraikat végtelen mennyiségű felszeletelt és a napon kiszáritott hallal. Előfordul, hogy a tenger szintje megemelkedik, és a hal vissza tud úszni a nyílt tengerre – de addigra már százezer vagy még annál is több ház telistele lett a húsával. Ha a hal kicsi, félnek, hogy esetleg sikoltozni fog, amikor belevágnak a csontjai közé, s ilyenkor gyermekeiket és asszonyaikat a tengertől távoli helyekre viszik, hogy ne hallhassák a hal hangját.” (87–88.)

(A részletek O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt művének magyar kiadásából valók, amelyben Abu-Hámid műveit arab eredetiből fordította Iványi Tamás.)

Egy másik szövegtípusra Jordanes műve lehet a példa. A csak röviden *Getica* néven emlegetett műben (*De origine actibusque getarum*) balti és volgai finnugorok szerepelnek. A műnek van magyar kiadása, a *Getica* 1906-ban jelent meg Brassóban, Bokor János fordításában. A fordítás nem pontos, elavult. Már készül a mű új magyar fordítása, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékén. Jordanes művében a következő finnugor vonatkozású részleteket találjuk:

3.21. „Ott pedig másféle népek vannak, a *screrefennusok*, akik nem gabonaélelmet keresgélnek, hanem vadállatok húásával és madártojásokkal táplálkoznak. Itt a mocsarakban a madarak annyit költenek, hogy az nemcsak fajuk szaporodását biztosítja, hanem e népet is jóllakatja.”

3.23. „Ezekből is kijebb vannak az *ostrogothák*, a *raumaricusok*, *aeragnaricusok* és a nagyon szelíd *finnusok*, akik *Scandza* minden lakójánál szelídebbek.”

5.36. „Az óceán partján pedig, ahol a *Vistula* folyó árja hármassal torkolattal ömlik bele, a *vidivariusok* laknak, akik különféle néptörzsekből sereglettek össze. Mögöttük ugyancsak az óceán partjain telepedtek meg az *aestusok*, egy teljesen békés emberfajta.”

23.116. „Ugyanis, amikor a gótok királya *Geberich* elköltözött a földi világból, bizonyos idő elteltével az *amalus* származású igen híres *Hermanaricus* követte az uralkodásban, aki sok és szerfelett harcias északi népet legyőzött és törvényeinek alávetett. Méltán hasonlították őt néhányan az elődeink közül Nagy Sándorhoz. Hatalma alatt álltak, minthogy ezeket legyőzte, a *golthescytha*, *thiudos*, *inaunxis*, *vasinabronca*, *merens*, *mordens*, *imniscaris*, *rogas*, *tadzans*, *athaul*, *navego*, *bubegena*, *colda* [törzsek].”

23.120. „Ugyanő igazta le hasonlóan ésszel és erővel az *aestusok* törzsét is, akik a German-óceán igen messzire nyúló partját lakják, és *Scythia* és *Germania* minden népén úgy uralkodott, mintha saját alattvalói lennének.”

(A fordítást Kiss Magdolna készítette Th. Mommsen 1882-es kritikai kiadása alapján: *Iordanis Romana et Getica*, MGH AA V/I, Berolini, 1882.)

A következőkben egy olyan szövegrészletet szeretnék bemutatni, amelynek eddig tudtommal nem jelent meg magyar fordítása. Halogalandi Ottár nevezetes tudósításáról van szó a *bjarmák* népről. A bátor hajós, akinek a mai Norvégia területén voltak birtokai s rénszarvascsordái, a Skandináv félszigetet megkerülve északra, majd keletre hajózott. Leírása alapján a mai Arhangelszk város környékén köthetett ki, s megállapította, hogy a *bjarmák* és a norvégiai finnek (a *lappok*) nyelve rendkívül hasonló. Minden finnugor kutatástörténeti összefoglalás Ottár ezen megfigyelésének említésével kezdődik. A leírásnak azonban vannak más finnugor vonatkozású részletei is. Megállapítható belőlük, hogy Ottár kiválóan ismerte az általa finneknek nevezett *lappok* életmódját, s rénszarvasbefogási módszereiket hasznosította is.

Halogalandi Ottár útjáról Nagy Alfréd angol királynak számolt be, aki a hallottakat beépítette krónikájába. Az uralkodó Orosius krónikáját dolgozta át, óangol nyelven írt

munkáját Alfréd király Orosiusa néven tartja számon a történettudomány. A beszámolót Zsirai Miklós latinul közölte a Finnugor Rokonságunkban, álljon most itt magyarul is ez az érdekes híradás:

„A burgendoktól nyugatra ugyanaz a tengerrész található, északon pedig a szvének, keletre pedig a szermendek, tőlük délre pedig a szurfok. A szvénektől délre az osztok tengerrésze található, tőlük keletre pedig a szermendek, tőlük északra pedig, a pusztaságon túl, a kvének földje, tőlük északnyugatra pedig a szkridfinnek élnek, nyugatra pedig a normannok. ... Oht-here [Ottár] azt mondta urának, Alfréd királynak, hogy valamennyi normannál északabbra lakik. Azt mondta, hogy a Nyugati-tengertől északi irányban fekvő országban lakik. Azt mondta azonban, hogy onnan ez az ország nagyon messzire nyúlik észak felé; de lakatlan az egész, kivéve azt a néhány helyet, ahol itt-ott finnek élnek, télen vadásznak, nyáron pedig halat fognak a tengerben.

Azt mondta, egyszer szeretne volna megtudni, mennyire messzi északon fekszik ez a föld, és él-e valaki is ettől a lakatlan térségtől északra. Akkor egyenesen északnak indult a part mentén, és három napig egész úton [a hajó] jobb oldalán lakatlan föld, bal oldalán pedig a nyílt tenger volt mellette. És olyan messzi északra került, ahová csak a bálnavadászok hajóznak el. Akkor tovább hajózott észak felé, amennyit csak haladni tudott [vitorlával] az elkövetkező három napon. Ott pedig talán a part fordult keletnek, vagy talán a tenger mélyült a partba, nem tudta; csak azt tudta, hogy ott északnyugati szélre várt és tovább hajózott a part mentén kelet felé annyira, amennyire négy nap alatt tudott. Azután egyenesirányú északi szélre kellett várnia, mert vagy a part fordult egyenesen délnek, vagy pedig a tenger mélyült a szárazföldre, nem tudta. És akkor onnan egyenesen dél felé hajózott a part mentén annyira, amennyire öt nap alatt tudott. És ott egy nagy folyó folyt a szárazföld belseje felé. Akkor bementek a hajóval ebbe a folyóba, ám [a helyi lakosok részéről] támadástól tartva nem mertek felhajózni rajta, mert a part egyik oldalán lakott volt a föld. Eddig semmiféle lakott földet nem talált, amióta szülőházát elhagyta. És az egész úton lakatlan volt a föld a hajótól jobbra, ha a halászsokat, vadászsokat, madarászsokat [azok szállásait] nem számítjuk, és azok mindnyájan finnek voltak; balra pedig a nyílt tenger terült el.

A bjarmák sokat meséltek neki mind saját földjükről, mind pedig a közeli földekről; ő nem tudta, mennyire igazak ezek a mesék, mert ő maga nem látta. Úgy tűnt neki, mintha a bjarmák és a finnek szinte egy [és ugyanazon] nyelven beszélnének. Hamarosan ellátogatott oda, nemcsak azért, hogy lássa ezt a vidéket, hanem rozmárokért, mivel azoknak nagyon jó agyarcsonjtjuk van –néhány ilyen csontot a királynak is hoztak–, a bőrből nagyon jó kötelet lehet készíteni. Ez a rozmár lényegesen kisebb volt a többinél, nem volt hosszabb hét könyöknél. Hazájában lehet a legjobban rozmárokra vadászni: ott negyvennyolc könyöknyiek, de a legnagyobb ötven könyöknyi. Ott azt mondta, ő volt az egyik aközül a hat közül, akik két nap alatt hatvan rozmárt ejtettek el.

Ő nagyon gazdag volt abban, ami náluk a gazdagságot jelenti, vagyis vadállatokban. Továbbá, amint a királynak válaszolta, hatszáz háziasított rénszarvasa volt, amelyeket nem vásárolt. Ezeket a rénszarvasokat ők „harana”-nak, fogatolhatóknak nevezik; és volt még neki hat „sztelhrana”-ja, csaliszarvasa, ezeket igen sokra tartják a finnek, mert segítségükkel odacsalogatják a vad rénszarvasokat. Ő ezen ország első emberei közé tartozott, noha mindössze húsz szarvasmarhája és húsz juha és disznaja volt; azt a keveset pedig, amit szántott, lóval szántotta. Azonban jövedelme nagyrészt azok az adók tették ki, amit a finnek fizettek neki. Ezek az adók rénszarvasbőrből, madarak tollából, rozmár- és főkaborból

készített kötélből tevődtek össze. Mindenki származása szerint fizetett. A legelőkelőbbnek tizenöt nyestbőrt és öt fogatolható rénszarvast és egy medvebőrt és tíz mérő tollat és egy medvebőr vagy vidrabőr bundát és egy-egy rozmárbőrből és fókabőrből készült, egyenként hatvan könyök hosszúságú kötelet kellett fizetnie.

Azt mondta, hogy a normannok földje nagyon hosszú és nagyon keskeny. És az egész föld alkalmas legelőnek vagy szántásra, közel van a tengerhez; némely helyen azonban nagyon köves, és keleten és e lakatlan föld egész térségén vad hegyek vannak. Ezekben a hegyekben finnek élnek. Ez a lakott föld a keleti részen a legszélesebb, és minél közelebb van északhoz, annál keskenyebb. A keleti részen úgy hatvan mérföld, vagy valamivel szélesebb; középen harminc mérföld vagy szélesebb; északon pedig, azt mondta, talán nem szélesebb három mérföldnél; azonkívül pedig egyes helyeken olyan széles, hogy két hét alatt lehet átmenni rajta, egyes helyeken pedig hat nap alatt.

Ezen a földön túl, dél felé pedig Szveoland van, észak felé nyúlik ez a föld; a másik oldalon, északon a kvének földje terül el. És olykor a kvének megtámadják a normannokat ezen a lakatlan földön, olykor pedig a normannok őket; és azokon a hegyeken túl nagyon sok tó van; a kvének pedig áthúzzák hajóikat a földön ezekig a tavakig, azután pedig a normannokra támadnak; hajóik nagyon kicsik és könnyűek...”

(Katona Erzsébet fordítása V. I. Matuzova: *Anglijszkije szrednyevekovije isztocsnyiki* című műve alapján, M. 1979. 24–25.)

A fenti néhány szövegrészlettel megpróbáltam bemutatni a Finnugor Történeti Szöveggyűjteményt. A munka folyik, készülnek az orosz, az arab és a perzsa forrásrészletek fordításai is. Remélem, hogy rövid előadásom talán a finnugor vonatkozású források publikálásának fontosságáról is meggyőzte hallgatóimat.